

Наталія Головіна

ГОЛОВІНА Наталія Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – філософія культури, культурологія, естетика.

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуті основні філософські й культурологічні підходи, принципи та методи дослідження культури.

***Ключові слова:** філософія культури, культурологія, культурологічний підхід, принципи вивчення культури, методи культурології.*

Пізнання такого об'єкта як культура завжди було ускладнене. Головна причина тут у тому, що сама по собі культура як багатоскладовий, цілісний світ, що розвивається, є непростим об'єктом дослідження. Через це й поняття «культура» багатозначне, має різний зміст і різний сенс не тільки в повсякденній мові, але і в різних науках. Цілісного підходу до вивчення культури досі не знайдено, що й проявляється в широкій різноплановості трактувань і визначень феномена культури. Проте, незалежно від тієї дослідницької позиції, яку займає той чи інший автор, в науковому аналізі культури повинні враховуватися певні принципи філософсько-культурологічної методології.

Жодна з безлічі наук, які вивчають ті чи інші аспекти культури, не може знайти відповіді на питання генези та найзагальніших законів культури, що прямо не спираються на емпіричні факти. Масштаб змісту, універсальність виводять їх за межі компетенції всіх наук. Водночас, без знання загального не можна зрозуміти конкретне – адже воно є модифікацією загального, варіацією інваріантного. Тому, відхрещуючись від філософсько-культурологічного рівня пізнання культури, всі культурознавчі дисципліни приречені на чисто емпіричну, фактологічну, поверхневу описовість, і тому, як би не були вони розвинені, потреба у філософському осмисленні культури зберігається, бо за неї жодна інша наука не вирішить розглядуваних нею теоретичних проблем. Фі-

лософський характер цих запитань і відповідей на них полягає в тому, що вони з'єднують вимогу об'єктивного пізнання реальності, її ціннісного осмислення, проектування якогось ідеального стану культури.

Протягом достатньо невеликого проміжку часу, з тих пір як філософія культури, культурна (соціальна) антропологія, культурологія та інші науки поставили питання про наукове вивчення культури, виникло багато різних підходів. Процес наукового осмислення культури вимагав формування й застосування певних методологічних принципів. І, по суті, кожен із цих напрямів аналізу культури має певну значимість, бо методом проб і помилок він відшукував нові шляхи до її розуміння.

Як відомо, до середини XIX століття склалися так звані, «класичні» моделі визначень культури, головною ідеєю яких були суб'єктно-об'єктні критерії, принципи гуманізму, раціоналізму та історизму, матеріалістичні та ідеалістичні відмінності в методології та визнання європейської моделі культури як ідеальної. Тоді ж сформувались і не-класичні визначення культури, пов'язані з виникненням і розвитком нових течій у філософії (екзистенціалізм, психоаналіз, «філософія життя» та інші), заснованих на ірраціоналістичних тенденціях модерну. Представники «філософії життя» (А. Бергсон, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер) розробляли проблему співвідношення людського життя, його скінченності, із завданнями, що стоять перед культурою. Екзистенціалісти (М. Бердяєв, С. Кіркгор, Л. Шестов та інші) обмежили аналіз культури переживанням індивідом навколишньої йому дійсності. Представники психоаналізу (З. Фрейд, К. Юнг) звернули увагу на важливість і значення несвідомих елементів у формуванні архетипів, що лежать в основі розвитку культури.

З кінця XIX століття ще більш розширюється плюралізм у ретико-методологічних підставах трактування культури (технократичний, соціологічний, структуралістський, семіотичний, гуманітарний, аксіологічний, діяльнісний, нормативний, креативний підходи).

Подальше збільшення визначень культури швидше пов'язане не з розпливчатістю самого явища культури, а з відмінністю світоглядних і методологічних позицій досліджень культури і різноманітністю тих дисциплін, у межах яких проводилися ці дослідження, адже так чи інакше, культуру в різних її аспектах вивчають усі існуючі соціальні та гуманітарні науки.

У сучасній науці поняття «культура» відкрита категорія, яка представляє щось відмінне від природи, що передається за допомогою символічних знаків мови та за допомогою практичного навчання, вид діяльності людей по створенню артефактів. «Безсумнівним є факт, що

всі рефлексії з приводу культури невіддільні від роздумів над смислом близькості культури та людини, припасування всіх модусів буття культури до людини, інтимно-душевного зв'язку людини з продуктами культури» [1, с. 39].

Сьогодні поняття «культура» може вживатися в кількох значеннях: для позначення будь-якої культурно-історичної спільності, існуючої в межах певної часової чи просторової величини (культура Стародавнього Єгипту, культура Відродження), для позначення специфічних особливостей існування окремих народів (етнічні культури); для позначення деякої моделі, узагальнюючої явища людського життя за певним принципом (М. Вебер, М. Данилевський, П. Сорокін, О. Шпенглер) або для позначення елементів загального в певному виді діяльності (правова культура).

Згідно вітчизняної наукової традиції вивчення культури відбувалося в межах філософської думки, що прагнула виробити цілісний, системний підхід до аналізу культури як соціального явища, коли її сутність розглядається як універсальна властивість суспільства. У межах такої методології виник штучний розподіл цілісного культурного процесу на матеріальний і духовний рівні. Слід зазначити, що дослідники стали все менше уваги приділяти матеріальній культурі, зосереджуючи зусилля на вивченні духовної сторони культури. Такого роду методологічна основа дослідження культури обмежила розуміння сутності цього феномену, бо в тіні залишилися проблеми, пов'язані з творчим процесом і багатомірністю культури. Разом із тим такий підхід розкриває соціальну сутність культури, тому він став теоретичною основою для подальших методологічних пошуків у ході дослідження культури. Культура стала розумітися як щось, що ховається за діалектикою «матеріального» і «духовного», це, у свою чергу, стимулювало пошук єдиного витоку та сутності культури.

Таким витоком став діяльнісний підхід, на основі якого були створені різноманітні моделі культури як цілісної системи різних форм діяльності людини. У контексті цього підходу, характерного для вітчизняної філософії, найбільшого поширення набули дві орієнтації. Для представників першої культура є процесом творчої діяльності, у ході якої відбувається й духовне збагачення суспільства, й самотворення людини як суб'єкта культурно-історичного процесу. Тут увага акцентується на тому, що культура дає можливість людині народитися вдруге (перше народження – це біологічний акт). Культура –це, насамперед, гуманізуюча практика.

Представники другої орієнтації вбачають у культурі специфічний спосіб діяльності, який сприяє збереженню та відтворенню цивілізації

в умовах мінливості навколишнього світу. Різні орієнтації, що існують в рамках діяльнісного підходу, доповнюють одна одну й мають загальну методологічну основу – культура виводиться з людської діяльності.

У сучасній вітчизняній філософській літературі поняття «діяльність» постає як одна з найфундаментальніших характеристик людського буття, загальновідома характеристика людської історії. Разом із тим також загальноприйнятим є положення про те, що людина є «діяльною природною істотою», яка сама себе стверджує в світі, у своєму бутті.

Предметна діяльність людини є основою, справжньою субстанцією реальної історії людського роду: вся сукупність наочної діяльності виступає рушійною передумовою людської історії, всієї історії культури. І якщо діяльність є способом буття суспільної людини, то культура – не тільки спосіб діяльності людини, але технологія і механізм цієї діяльності. Можна сказати, що культура є історично й соціально обумовленою формою людської діяльності, представляє собою динамічну сукупність тих прийомів, процедур і норм, які характеризують рівень і спрямованість людської діяльності. Культура – механізм регуляції, збереження, відтворення й розвитку всіх форм відносин людини зі світом, іншими людьми і з самою собою, що розкриваються в конкретній її діяльності.

Саме в цьому ключі в філософії при розгляді виробництва суспільством людини використовується термін «культивування всіх властивостей суспільної людини». Це означає, що кожен окремий індивід лише тоді може вважатися культурною людиною, коли він володіє способами користування досягненнями суспільства, в якому живе. Адже суспільне виробництво виступає і як умова, і як передумова діяльності людини, культура ж є власне принципом зв'язку суспільства з індивідом, способом його входження в соціальне життя. Діяльнісний підхід до сутності культури виступає певною основою для дослідження локальних культур та історичних типів культури, а також співвідношення культури і цивілізації.

Особливий ракурс дослідження та осмислення буття культури демонструє культурологія, яка виникла на перетині історії, філософії, соціології, етнології, антропології, соціальної психології, мистецтвознавства тощо й стала комплексною соціогуманітарною наукою. Виникнення культурології відбиває загальну тенденцію руху сучасного наукового знання до міждисциплінарного синтезу для отримання цілісних уявлень про людину та її культуру як систему. При цьому кожна з наук, із якою культурологія контактує, поглиблює уявлення про культуру, доповнюючи його власними дослідженнями та знаннями.

Взаємозв'язок культурології з іншими науками носить подвійний характер. Із одного боку, кожна наука вивчає свій предмет і узагальнює отримані знання на трьох рівнях. Вищим рівнем традиційно вважають філософію даної області пізнання або сфери діяльності – філософію історії, філософію економіки, філософію мистецтва. На цьому рівні, як правило, вирішуються завдання найзагальнішого осмислення предмета пізнання, розкривається його сутність, місце в системі світобудови та в світогляді людини. Нижчий (перший, або емпіричний) рівень пізнання пов'язаний із знаходженням фактів і їх первинною систематизацією та класифікацією. Емпіричний рівень пізнання дозволяє побачити факти, що цікавлять нас, у їхній конкретно-історичній неповторності. Між цими двома рівнями вивчення лежать теорії середнього рівня, що дозволяють аналізувати стійко повторювані, упорядковані послідовності явищ людського буття, що мають системний характер.

Це і є культурологічний аспект дослідження, який існує в будь-якій області знань про людину та її діяльність. «На цьому рівні створюються модельні концептуальні побудови, що описують не те, як дана область життєдіяльності функціонує взагалі і які її межі, а те, як вона адаптується до мінливих умов, як себе відтворює, які причини і механізми її впорядкованості» [2, с.46]. У кожній науці можна виділити поле досліджень механізмів і способів організації, регулювання та комунікації людей у відповідних областях їхньої життєдіяльності. Це те, що прийнято називати «економічною, політичною, релігійною, мовною і т.д. культурою». Звідси в будь-якій області соціального і гуманітарного пізнання може застосовуватись культурологічний підхід. У цьому аспекті вона може розглядатися і як окрема група наук, і як окрема, самостійна наука, або, іншими словами, у вузькому і широкому значенні.

Справжнє знання, аргументовані судження можливі лише тоді, коли кожне культурне явище розглянуто у всій його повноті, коли виявлені причини, джерела, тенденції зміни, можливі результати його функціонування. Дослідженням цих питань і покликана займатися культурологія. У центрі її уваги також знаходяться ті ж механізми соціальної організації і регуляції діяльності, але не якогось конкретного виду діяльності, а всієї соціальної практики людини, що вивчається з точки зору її мотивації та регуляції. Крім того, культурологічні науки займаються вивченням системи культурних інститутів, за допомогою яких здійснюються виховання та освіта людини і які виробляють, зберігають і передають культурну інформацію.

Культурологія, таким чином, виступає як загальна теорія культури, яка ґрунтується у своїх узагальненнях і висновках на знаннях кон-

кретних наук, а саме теорії художньої культури, історії культури та інших наук про культуру. У цьому випадку культурологія також виступає як їх методологічна основа. При такому підході необхідно починати з розгляду культури в її конкретних формах, в яких вона виступає як сутнісна характеристика людини, умова та спосіб її життєдіяльності. Це означає, що предметом культурології є сукупність питань походження, функціонування й розвитку культури як специфічно людського способу життя, відмінного від світу живої природи. Вона покликана вивчати найзагальніші закономірності розвитку культури, форми її прояву у всіх відомих людству типах цивілізації. Як така вона цікавиться питаннями універсального характеру – формуванням, існуванням та мінливістю культури як цілісного явища. Вона досліджує, насамперед, універсальний ціннісно-смысловий зміст соціального життя людини, тексти, в яких цей зміст маніфестується, і відповідно мови (як вербальні, так і особливо невербальні), за допомогою яких цей зміст передається від індивіда до індивіда, від покоління до покоління.

Метою культурології стає таке вивчення культури, на основі якого формується її розуміння. Для цього необхідно виявити та проаналізувати: факти культури, що становлять у сукупності систему культурних феноменів; зв'язки між елементами культури; динаміку культурних систем; способи виробництва і засвоєння культурних феноменів; типи культур і норми, цінності і символи (культурні коди), що лежать в їх основі; культурні коди й комунікації між ними. На відміну від конкретних наукових дисциплін культурологія має на меті зрозуміти як окремі сфери, що становлять культуру, так і осмислити сутність культури в цілому. Звичайно, при цьому використовуються не тільки результати досліджень наук, які брали участь в формуванні культурології, але й методи.

Будь-яка наука припускає наявність свого організуючого начала, яким зазвичай виступає дослідницький інструментарій, або метод пізнання, тобто сукупність прийомів теоретичного освоєння дійсності. Слід зазначити, що в науці не існує єдиного універсального, придатного для вирішення будь-яких завдань, методу. Кожен із загальнонаукових методів має як переваги, так і недоліки і може вирішувати тільки відповідні йому наукові проблеми. Звідси вибір правильного методу і складає одне з важливих завдань будь-якої науки.

У процесі культурологічного аналізу конкретні методи різних дисциплін, як правило, використовуються вибірково, з урахуванням їхньої здатності розв'язувати аналітичні проблеми культурологічного плану. Нерідко вони застосовуються не лише як формальні операції та процедури, а як підходи у соціальних чи гуманітарних дослідженнях. Це дає

підставу говорити про певну трансформацію дисциплінарних методів у щось більше, ніж просто метод, і про особливу їхню інтеграцію у межах досліджень культури. При цьому ряд підходів зберігають у собі первісну методологічну основу та використовуються іншими культурологічними напрямками як загальнонаукова методологія. Наприклад, історичний метод використовується не тільки в рамках даного підходу, але і в будь-якому іншому, будь то філософсько-аналітичний, соціологічний, аксіологічний, семіотичний тощо.

Культурологічний підхід – поняття ширше, ніж метод. Метод є лише певний набір дій, операцій, процедур, здійснюваних дослідником. Метод – це засіб пізнання. Це відповідь на питання: як пізнавати? А культурологічний підхід, швидше, відповідає спочатку на питання: що необхідно пізнавати? Тобто той чи той культурологічний підхід виділяє в настільки складному об'єкті дослідження, яким є культура, певну предметну галузь, на якій і зосереджується увага. Хоча, звичайно, у підході, у самій його назві, як правило, закладений певний методологічний принцип, який визначає характер тих методів, які він використовує переважно для дослідження даної предметної області.

Під принципами вивчення культури розуміють основні, вихідні положення культурології як самостійної науки. Дослідники культури вказують, перш за все, на принцип цілісності, який полягає в тому, щоб дослідження будь-якого етапу, періоду у розвитку культури повинне обов'язково містити у собі всю, без виключення, багатоманітність явищ, подій, фактів культури. Принцип культурного плюралізму використовується при інтерпретації світової культури та означає самовизначення в тій або іншій мірі різних самостійних спільнот (локальних етносів, націй, цивілізацій), які зберігають деяку специфіку у духовному житті. Принцип культурно-історичного підходу вимагає розглядати усі явища, події, факти культурного процесу в контексті того історичного часу, тих умов (соціальних, економічних, політичних, морально-психологічних та ін.), у яких вони відбувались.

Рішення такого роду завдань припускає застосування самих різних загальнонаукових методів пізнання – спостереження, експеримент, аналогія, моделювання, аналіз і синтез, індукція і дедукція, висунення гіпотез, аналіз текстів.

Проте, поряд з методами, використовуваними будь-якими науками, існують і власне культурологічні дослідницькі методи і підходи. Ці методи пізнання можна віднести до декількох основних типів.

Генетичний метод дозволяє зрозуміти феномен, що нас цікавить, із точки зору його виникнення і розвитку. Компаративний метод вимагає порівняльно-історичного аналізу різних культур, або яких-небудь

конкретних областей культури в певному часовому інтервалі. Компаративний і генетичний підходи тісно взаємопов'язані, часто виступають як єдиний метод пізнання культури.

Системний – пропонує розглядати культуру як універсальну властивість суспільства. Культура в цілому, а також будь-який культурний феномен з точки зору системного підходу є цілісними утвореннями, що складаються з багатьох взаємозалежних елементів і підсистем, які перебувають у відносинах ієрархічної супідрядності. Структурно-функціональний метод розглядає культуру як підсистему цілісної соціально-культурної системи, кожен елемент якої виступає носієм ціннісних відносин і виконує службову роль у загальній системі регулювання суспільного життя. Це дозволяє виокремити всі структурні елементи, усі сфери культури, зрозуміти, як вони взаємопов'язані між собою і всім культурним цілим. Крім того, з'являється можливість з'ясувати, яку роль ці феномени відіграють в культурі, як вони пов'язані з виконанням основного завдання культури – забезпечити специфічно людський спосіб життя і задовольнити всі потреби людини.

Соціологічний – вивчає культуру та її феномени як соціальні інститути, що надає суспільству системну якість і дозволяє розглядати культуру з точки зору конкретної доцільності для тих чи інших соціальних верств або соціальних груп.

Аксіологічний (ціннісний) – полягає у виділенні тієї сфери життєдіяльності людини, яку можна назвати світом цінностей, що розуміються як ідеали, до досягнення яких прагне дане суспільство. У цьому випадку культура виступає як сукупність матеріальних і духовних цінностей, складна ієрархія ідеалів, смислів, які мають відповідне значення для якогось конкретного суспільства.

Семіотичний метод виходить із розуміння культури як позабіологічного знакового механізму передачі досвіду від покоління до покоління, як символічної системи, що забезпечує соціальне успадкування. При цьому будь-яке явище культури, як матеріальної, так і духовної, розуміється як упорядкований набір знаків і символів, що мають певний зміст – текст, який і повинен бути прочитаний дослідником

Герменевтичний – характерний для більшості гуманітарних наук, оскільки відображає необхідність не стільки знання про якийсь феномен, скільки його розуміння. Спочатку герменевтика була пов'язана з навичками тлумачення складних, багатозначних текстів, тепер цей метод поширюється на дослідження будь-яких культурних феноменів.

Просвітницький (гуманітарний) – ґрунтується на уявленні про культуру як про самостійну сферу духовної діяльності, що має вирішальне значення для суспільства. Виступаючи як прояв людської сут-

ності, культура охоплює всі сторони життя людини, постає як процес творення людиною своїх людських якостей. Через культуру людина долає свою природну обмеженість і однократність свого існування, усвідомлює свою єдність із природою, суспільством, іншими людьми, з минулим і майбутнім.

Таким чином, для того, щоб поєднати способи і результати пізнання, знайти спільну мову і, тим більше, організувати спільність своїх дій різним соціальним і гуманітарним наукам, які вивчають культуру, потрібний методологічний посередник, координатор зусиль та інтегратор видобутої ними інформації. Досягти цих цілей може тільки філософсько-культурологічний погляд на культуру, оскільки він бачить її як ціле і тим самим виявляє місце в ній кожної частини і грані.

Література

1. Гатальська С. М. Філософія культури / С.М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.

2. Флиер А.Я. Культурология для культурологов / А. Я. Флиер. – М.: Академический проект, 2002. – 492 с.

Головина Н.

ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА КУЛЬТУРЫ

В статье рассмотрены основные философские и культурологические подходы, принципы и методы исследования культуры.

Ключевые слова: философия культуры, культурология, культурологический подход, принципы изучения культуры, методы культурологии.

Golovina N.

PHILOSOPHIC-CULTURAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF THE PHENOMENON OF CULTURE

This article discusses the necessity of basic philosophical and cultural approaches, principles and methods which bond objective reality, its valuable understanding and projective for ideal being of culture.

For quite a short period of time, since the philosophy of culture, cultural (social) anthropology, cultural studies, and other science questioned the scientific study of culture, there was a lot of different approaches. The process of scientific understanding of the culture demanded the formation and use of certain methodological principles. According to tradition, the study of domestic scientific culture took place within philosophy, sought to develop a holistic, systematic approach to the analysis of culture as a social phenomenon, when its essence is seen as a universal property of society, stimulated the search for a single source and essence of culture. That was the source of the activity approach, on the basis

of which were created various forms of human activity by a variety of models of culture as an integrated system.

It is shown that a particular view of research and understanding of the culture of life demonstrates cultural studies, which acts as a general theory of culture, interested in issues of universal character formation, existence and variability of culture as an integral phenomenon. The purpose of cultural studies becomes a study of the culture, which is formed on the basis of its understanding.

Analyzing the concept of the principles of cultural studies as a major, assumptions cultural studies as an independent science. These are the principles of integrity, cultural pluralism, cultural -historical approach.

The article presents a typology of cultural research methods. Reveals the possible genetic, comparative, systemic, structural and functional, sociological, axiological, semiotic, hermeneutic, humanitarian methods.

Thus, in order to combine the methods and results of knowledge, to find common ground and, especially, to organize their common action of various social and human sciences, which study the culture, it needs methodological mediator, coordinator of efforts and integrator of information produced. To achieve these goals only philosophical-cultural view of culture may be used as it sees it as a whole, and thus it takes place in each piece.

Keywords: *philosophy of culture, cultural studies, cultural studies approach, the principles of the culture, methods of cultural studies.*

Надійшла до редакції 9.10.2014 р.